

A TÖBBJELENTÉSŰ SZAVAK TANÍTÁSA: FRANCIA-MAGYAR
LEXIKAI PÁRHUZAMOK

Pálffy Miklós - Boronkay Zsuzsa

1. A lexika tanításával kevesebbet foglalkoztak az utóbbi időben, mint a nyelvtan tanításával. Az idegen nyelven viszonylag jól beszélők, akik nyelvtani hibát már nem is követnek el, még mindig sok lexikai hibával fejezik ki magukat.

Mint Apreszjan, Zsolkovszkij és Melcsuk írja: a tanuló "egyrészt helytelenül választja meg a szavakat, mert hibás elképzelése van a jelentésükről. Másrészt helytelenül használhatja a szavakat a szövegösszefüggésben..." Más szóval ez azt jelenti, hogy a hibák egy része a szinonímák helytelen kiválasztásából adódik, más részük arra vezethető vissza, hogy a tanuló nincs tisztában a szavak lehetséges különböző jelentéseivel, illetve szókapcsolatokban való használatával.

A továbbiakban azt szeretnénk részben bemutatni, hogy a szinonímák helytelen megválasztása és a poliszémia tisztázatlansága szorosan összefügg /a szókapcsolatokat itt nem részletezzük/, s hogy a helyes szinonima-választáshoz a szavak különböző jelentéseinek következetes tanítása szükséges.

2. Az idegen nyelv szavainak tanulásakor két út áll

a tanuló előtt: formai és tartalmi, - ezek természetesen nem választhatók szét mereven.

A szótanulás formai oldalán a szóképzést és a "szó-osaládok" állandó bővítését értjük. Ezzel a továbbiakban nem foglalkozunk, mivel dolgozatunk célja, hogy a szótanulás tartalmi oldalának néhány kérdését vizsgálja.

Ami a tartalmi utat illeti, a tanulónak tehát nagy problémát jelent a poliszémia és a szinonimia jelensége /egy szó = több jelentés, illetve több szó = egy jelentés/.

Elfogadott nézet, hogy a szinonimia meghatározása során "rokon értelmű szavak helyett pontosabban rokon értelmű szójelentéseket kellene mondanunk". /Bencédy - Fábíán - Rác - Velosov, 538., vö.: Andrievska, 80., és O. Nagy - Ruzsiczky, 8. old./.. Szükségesnek tartjuk ennek a felfogásnak a hangsúlyozását és vizsgálódásunk középpontjába állítását, mivel ebben a poliszémia és a szinonimia egysége fejeződik ki.

Ennek a két fogalomnak az egysége, illetve összetartozása a következőképpen foglalható össze:

A szó szintagmatikus és paradigmikus viszonyok keretében vizsgálható; minden szó egy struktúra részét képezi, s ezt az említett két aspektusban szemlélhetjük. A paradigmikus összefüggés a szavaknak e felcserélhetőségét jelenti az adott kontextusban és adott jelentésben: ez a szinonimia; a szintagmatikus összefüggések a kombinációs lehetőségeket jelentik, azaz a poliszémiát, a

szavaknak különböző jelentéseik szerint való használatát: az egyes jelentések a mindenkori szövegkörnyezetben válnak nyilvánvalóvá /Dubois-Guespin-Giacomo-Marcellesi-Mevel, 294./

3. Mint Kahlmann megállapítja, a szinonimia nem szimmetrikus jelenség. Ha egy szinonimaszótárban A szinonimájaként találjuk B-t, nem szükségeszerű, hogy fordítva is megtaláljuk B szinonimájaként A-t. A szótárakban a szinonimák háromféleképpen jelennek meg: címszóként; címszóként és ugyanakkor más szócikkben megadott szinonimaként; s végül csak egy adott szócikken belüli szinonimaként. Ennek az aszimmetriának az oka az, hogy a jelentéstartományok csak részben esnek egybe.

Erről Bencédy, Fábián, Rácz és Velosov a következőket mondja /535. old./, Károly S. összefoglalása alapján: "Az egyes nyelvek jellemzéséhez... az egyes szavak jelentésstruktúrájának jellegzetesebb sajátosságai, általános vonásai is hozzátartoznak. A jelentéskiterjedés egyszerű összehasonlítására olyan szavak vehetők alapul, amelyeknek a legszélesebb a poliszémiájuk.

A magyar óra szó és néhány idegen nyelvi megfelelője a következő sémában ábrázolható, mutatva a jelentésstruktúra terjedelmének a különbségét:"

	eszköz	időpont	időtartam	tanítási idő-tartam
magyar	óra	óra	óra	óra
német	Uhr	Uhr	Stunde	Stunde
orosz	час	час	час	урок
francia	montre	heure	heure	leçon

A szavak, például az itt szereplő francia és német szavak összefüggése a következő sémával is ábrázolható:

montre	\	Uhr
heure	/	
	\	Stunde
leçon	/	

A polisziémia és a szinonimia összefüggése tehát nemcsak egy nyelven belül, hanem két nyelv párhuzamba állításával, kontrasztív eljárásokkal is megragadható, amint ez a következő, francia és magyar példákat tartalmazó sematikus ábrákból is kiderül:

prier	\	kér	southaiter	\	kíván	apercevoir	\	észrevesz
demander	/		désirer	/		remarquer	/	
	\	kérdez		\	óhajt		\	megjegyez
interroger	/			/			/	

Természetesen ezek az ábrák elnagyoltak. Dolgozatunk célja éppen az, hogy a különböző jelentések közötti viszonyokat differenciáltan és az oktatási gyakorlatban használható módon mutassa be.

Véleményünk szerint a kontrasztív elemzésnek hármas célja és jelentősége lehet:

a/ A közvetlen cél didaktikai. A nyelvoktatásban feltétlenül szükségessé vált, hogy a szókincs tanítását is tervezhetővé, programozhatóvá tegyük, a nyelvtanhoz hasonlóan. Lexikai mikroszisztémákra van szükség /Galisson, 6./, a kontrasztivitás elvének alkalmazásával hamis lexikai interferenciák létrejöttét akadályozhatjuk meg.

b/ A kontrasztív elemzés hozzájárulhat a polisziémia és a homonimia szinkrón eszközökkel való megkülönböztetésé-

hez. A különböző egynyelvű szótárak ugyanis ebben nem egységesek. Például a plan főnevet a Lexis öt címszóban mutatja be /öt homonimáról van szó/, ugyanezt a főnevet a Bordas két címszóban prezentálja, ezeken belül kettő, illetve három jelentéssel. Ugyanez látható a Petit Robert-ben is, azzal a különbséggel, hogy a két címszó polyszemiája /az egyes jelentések elkülönítése/ eltér a Bordas-ban találhatóaktól. Szinkrón módszerekkel - egy nyelven belül maradva - nagyon nehéz a polyszémia és a homonímia elhatárolása: a megkülönböztetésük gyakran szubjektív megítélés alá esik. Példáinkkal azt szeretnénk bemutatni, hogy a kontrasztív leírás, mint szinkrón eljárás, hogyan alkalmazható a két jelenség elhatárolására: a két jelenség bizonyára másképp jelenik meg egy kétnyelvű bemutatásban.

c/ A szavak különböző jelentései nyelvenként más-más szituációhoz kötőd/het/nek. Ezért távolabbi célunk lehet a beszédhelyzeteknek e szempontból való leírása.

4. Az alábbiakban francia-magyar lexikai párhuzamokat mutatunk be: olyan "mikroszisztémákat", amelyekben a szavak különböző jelentéseinek értelmezése lehetővé teszi egyrészt a szinonimák rendszeres tanítását, másrészt a polyszémia és a homonímia jelenségének elhatárolását /vö.: Mitterand, 82./.

Kiindulásul - mint ezt az előbbi példák mutatják - az a megfigyelés szolgál, hogy egy nyelv különböző szavainak egy-egy rokon jelentése egy másik nyelvben egyetlen szóval fejezhető ki, illetve egy szó különböző jelentései

más nyelvekben külön szavakkal jutnak kifejezésre a kontextusnak megfelelően.

Ha egy szó két idegen nyelvi jelentése, vagy egy idegen szó két magyar jelentése egyáltalán felcserélhető /tehát létezik olyan kontextus, amelyben felcserélhetők/: poliszemiával, ha nem: homonimiával van dolgunk. Az egyik előző sémán bemutatva:

	/ prier
KÉR	\ DEMANDER
kérdez	/ interroger

Prier és demande szinonim kapcsolatban állnak, mivel létezik olyan kontextus, amelyben felcserélhetők. Ez azt jelenti, hogy a kér ige francia szempontból több jelentésű. Ugyanakkor a magyar kér és kérdez szinonimáiája igen kérdéses. Nehéz elképzelni olyan mesterkéletlen kontextust, amelyben felcserélhetők volnának. Ez azt jelenti, hogy magyar szempontból a franciában meg kell különböztetnünk egy homonim demande 1 és demande 2 igepárt:

	/ prier
kér	\ demande 1
	\ demande 2
kérdez	

Hasonlóképpen alakul az előzőekben bemutatott francia és német szavak összefüggése is:

montre	\ Uhr 1
	\ Uhr 2
heure 1	
heure 2	\ Stunde 1
	\ Stunde 2
leçon	

5. Három igei, három főnévi és kettő melléknévi francia-magyar párhuzamot mutatunk be, s egyúttal bemutatjuk azt is, hogy milyen jelölési módokat lehet, illetve kell az ilyen kontrasztív lexikai eljárás során alkalmazni.

A szinonimák feltüntetése során ügyeltünk arra, hogy a stílusrétegek ne keveredjenek. Ezért pl. a drôle melléknév mellett nem szerepel marrant és rigolo.

A homonimiát csak egy szófajon belül tüntettük föl.

Egy másik megjegyzés a példák számára vonatkozik. Nem törekedhettünk ugyanis teljességre, mivel:

a/ a szinonimák egy része nem tartozik "mikroszisztémába", azaz kontrasztív módon nem állítható oppozíciós rendbe;

b/ a szótárak által megadott "szinonimák" a valóságban nem azok a felfogásunk szerint. Pl. a Micro Robert étrange szinonimáiként adja meg - drôle, bizarre és ourieux mellett extraordinaire-t és singulier-t is, holott e két utóbbinak más az alapjelentése: ami furosa, vagy különös, nem szükségszerűen kell, hogy egyedülálló, vagy rendkívüli legyen, - s ez utóbbiak sem implikálják feltétlenül az említett jelentéseket. Az, hogy egy szövegben pl. curieux és extraordinaire felcserélhető-e, a szöveg által leírt helyzettől függ: ez a két szó ilyen esetben alkalmi szinonimiát mutathat. Így viszont a mindenkori kontextustól, illetve helyzettől függően nagyon sok jelentés válhat szinonimává: ezeknek a leírására egy nagyobb lélegzetű gyűjtés, vagy elemzés is csak nehezen vállalkozhatik.

c/ Didaktikai célból figyelembe kell venni a szinonimák megadásakor ezek gyakoriságát is: így általában nem célszerű a Français fondamental kereteit túllépni.

Az alkalmazott jelek magyarázata:

Az egyes ábrákban /perigrammákban/ számozással különböztetjük meg a homonimákat. A zárójelbe tett 1-es /pl. pièce után/ azt jelenti, hogy az ábrán nem tudunk homonimákat feltüntetni a kérdéses jelentés szinonim kapcsolata miatt.

A magyar szavak melletti nyíl azt jelenti, hogy példákat adunk az állandó szókapcsolatokra. Pl.: nyujt 1 /meg-/ → .

A magyar szótól a francia szó felé mutató nyíl azt jelenti, hogy a francia szó előfordul az így összeállítandó gyűjtemény más helyén /pl. furcsa → drôle/.

A francia szó elhelyezése a szinonima kapcsolattól függ. Ilyen pl. kiván ← vouloir, ahol vouloir a désirer igével van egy sorban, nem pedig souhaiter-vel.

A visszafelé mutató nyíllal jelentésárnyalatot adunk meg, de nem folytatjuk a perigrammát, pl.: souhaiter ← remél.

Zárójelbe tettük az értelmezésül szolgáló alakokat és példákat; a törtvonal a felcserélhető elemeket jelöli.

5. 1. Igei párhuzamok

<u>acheter</u>	/ /meg/vásárol	
	\ vesz 1 /meg-/	
	/ vesz 2 /el-/	
<u>prendre</u>	\ fog 1 /meg-/	} ← saisir
	/ fog 2	
<u>tenir</u>	\ tart 1	
	/ tart 2	
<u>durer</u>		

ACHETER

/meg/vásárol: Je lui ai acheté un jouet MR

vesz 1 /meg-/: Acheter une maison MR

PRENDRE

vesz 2 /el-/: Je te défends de prendre ce livre MR

fog 1: Prendre un objet à pleine main MR

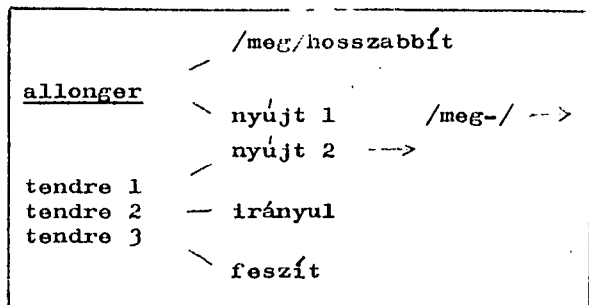
TENIR

for 2: Tenir un enfant par la main MR Il tenait son chapeau
à la main MR

tart 1: Elle tenait un enfant dans ses bras MR La courroie qui
tient mes livres MR

DURER

tart 2: Le spectacle a duré deux heures MR

ALLONGER

/meg/hosszabbít: Allonger une jupe de quelques centimètres MR

nyújt 1: Allonger le pas MR

tésztát nyújt: étendre de la pâte

a nyakát nyújtja: allonger le cou

a kezét nyújtja /jelentkezik/: lever la main

nyújtja az ügyet /a pert : /faire/ traîner une
affaire/ le procès

a nyelvét nyújtja: tirer sa langue

TENDRE 1.

nyújt 2: Elle lui tend un paquet de cigarettes MR

kezet nyújt valakinek: tendre la main à quelqu'un;

offrir sa main à quelqu'un

lehetőséget/alkalmat nyújt: donner/offrir une

possibilité/ l'occasion

segítséget nyújt: porter secours; apporter de l'aide

anyagot nyújt/szolgáltat valamihez: fournir matière à
quelque chose

/valamilyen/ látványt nyújt: offrir/présenter

un spectacle /p.ex.: tragique/

reményt nyújt: inspirer/donner de l'espoir

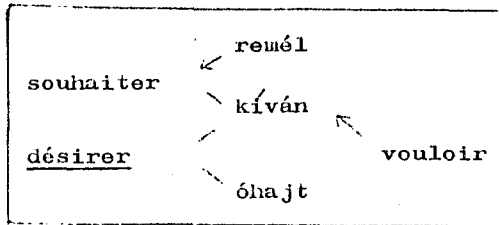
TENDRE 2.

irányul: Tous leurs efforts tendent au même résultat MR

Tendre à la perfection MR

TENDRE 3.

feszít: Tendre une corde MR

SOUHAITER

kiván: Je souhaite qu'il réussisse MR Je souhaite /de/ le

rencontrer MR /Névszói bővítménnyel: kíván másnak

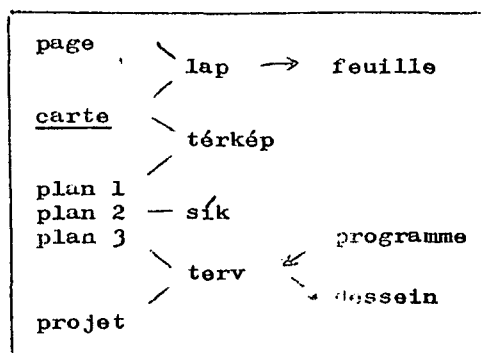
valamit:/ Je vous souhaite bonne chance MR

DÉSIRER

kíván: Elle désire qu'il vienne la voir MR Jamais elle
n'avait tant désiré /de/ vivre MR /Névszói bővít-
ményel: kíván magának valamit:/ Un malade désire
la guérison Syn

óhajt: Si vous le désirez MR Que désirez-vous?

, 5. 2. Főnévi párhuzamok

PAGE

lap /nagyobb; könyvé/: Les pages d'un livre. Pages blanches MR

CARTE

lap /kisebb; okmány/: Carte d'identité MR Carte de chemin
de fer MR

térkép /nagyobb, pl. fal/: Devant la carte de France

PLAN 1.

térkép /kisebb; helyszínrajz/: Un plan de Paris

PLAN 2.

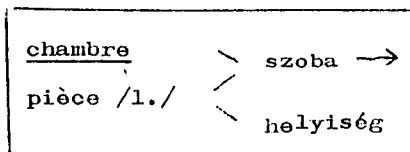
sík: Plans parallèles; perpendiculaires MR

PLAN 3.

terv /lépésről lépésre kidolgozva; leírva/terrajzolva/: Plan
stratégique MR

PROJET

terv /inkább az eljárások összessége, semmint az egymásutánja/:
Faire des projets au lieu d'agir MR Projets de
vacances MR

CHAMBRE

szoba /főleg hálószoza/: Chambre à deux lits MR

PIÈCE /1./

szoba /általános értelemben/: Un appartement de trois pièces MR

ebédlőszoba: salle à manger

várószoba: salle d'attente

fürdőszoba: salle de bains

nappali szoba: salle de séjour

tanári szoba: salle des professeurs

előszoba: entrée, antichambre

dolgozószoba, munkahelyi szoba: bureau, cabinet

helyiség: Au sous-sol il y a deux petites pièces: des ateliers
de bricolage

	betű	
lettre 1	/	
lettre 2	\	
	levél 1 /postai/	
	levél 2 /falevél/	
<u>feuille 1</u>	/	
<u>feuille 2</u>	\	
	levél 3 /papírlap/	→ page

LETTRE 1.

betű: Les lettres représentent les sons de la parole MR

LETTRE 2.

levél 1. /postai/: Jeter des lettres à la boîte MR

FEUILLE 1.

levél 2. /falevél/: Feuilles mortes MR

FEUILLE 2.

levél 3. /papírlap/: Feuille blanche, vierge. ... Feuille
d'impôt MR

5. 3. Nelléknévi párhuzamok

	kíváncsi	
curieux 1	/	
curieux 2	\	furcsa → drôle
étrange	/	
	\	különös
<u>bizarre</u>	/	

CURIEUX 1.

kíváncsi: Curieux de connaître MR Vous êtes trop curieux MR

CURIEUX 2.

furcsa/érdekes/: Ne me regardez pas comme une bête curieuse MR

ÉTRANGE

furcsa/meglepő, Une étrange aventure MR

különös/meglepetlen/: Une conduite étrange MR

BIZARRE

különös /szeszélyes/: Une bizarre manie MR

spécial	\	különleges
<u>particulier</u>	/	
singulier	\	sajátságos → caractéristique

SPÉCIAL

különleges /valamilyen meghatározott célra való/: Ces malades
étaient hospitalisés dans un pavillon spécial MR

PARTICULIER

különleges /egyszerű megkülönböztetés/: C'est un cas
particulier MR Un goût particulier

sajátságos /jellemző/: L'insouciance qui lui est particu-
lière MR

SINGULIER

sajátságos /eredetiségben, minőségi többlettel/: Singulière
façon de voir les choses! MR

6. Az oktatás során hasonló eljárásokat alkalmazhatunk a szavak különböző jelentéseinek s a szinonim kapcsolatoknak a feltárására: az újonnan megismert szavak szemantikai "mikroszisztémába" való helyezése az ismétlést is szolgálja.

Úgy gondoljuk, hogy mind az idegen nyelvek gyakorlati oktatása során, mind a lexikai anyag tervezésében jól hasznosíthatók volnának az itt elmondott elvek alapján összeállított, s hasonló példákat tartalmazó szójegyzékek, illetve példatárak.

Jelenleg egy ilyen francia-magyar gyűjtemény összeállításán dolgozunk.

Irodalom

- Andrievska, A., Cours de lexicologie française. Kiev, 1958.
- Apreszjan, J. D. - Zsolkovszkij, A. K. - Melcsuk, I. A.,
A szókapcsolatok sokoldalú vizsgálatáról, in: A nyelvtudomány
ma. Budapest, 1973. 327-342.
- Bencédy I. - Fábián P. - Rácz E. - Velcsov M., A mai magyar
nyelv. Budapest, 1976.
- Dubois, J. - Guespin, L. - Giacomo, M. - Marcellesi, Chr. et
J. B. Mevel, J.-P., Dictionnaire de linguistique. Paris, 1973.
- Galisson, R., L'apprentissage systématique du vocabulaire,
tome 1. Paris, 1970.
- Kahlmann, A., La symétrie des relations dans un dictionnaire
de synonymes, in: Le Français Moderne 46/3, 1978. 250-255.
- Mitterand, H., Les mots français. Paris, 1963.
- O. Nagy G. - Ruzsiczky É., Magyar szinonímaszótár. Budapest,
Budapest, 1978.

Rövidítések

- MR Micro Robert, Dictionnaire du français primordial.
Paris, 1971.
- Syn Dictionnaire des synonymes de la langue française,
par René Bailly. Paris, 1971.
- Syn 2 Nouveau dictionnaire des synonymes, par É. Genouvrier,
C. Désirat et T. Hordé. Paris, 1977.

Миклош Палфи - Жужа Боронкаи

Обучение полисемантическим словам: аналогии в французско-венгерской лексике

Авторы статьи занимаются одной из самых малоизученных областей обучения французской лексике: полисемантизмом. Сущность их предложения состоит в том, что, обучая новым словам, их надо давать - если это возможно - в семантических микросистемах: то есть, с одной стороны провести аналогию между новым словом и его уже знакомым синонимом, с другой стороны между новым словом и полисемантическим венгерским словом с соответствующим значением. Основой этого предложения является гипотеза, согласно которой, если в одном данном языке А одному слову в другом языке Б соответствует два /или больше/ слова, то в случае синонимии в языке Б можно говорить о полисемии, а за отсутствием полисемии - о гомонимии в другом языке /"о лексикографической гомонимии"/. Так полисемия и гомонимия по разному проявляются в одноязычном и по разному контрастивном аспектах. В последнем случае два явления отделяются по способу синхронии.

Miklós Pálfi - Zsuzsa Boronkay

L'enseignement des mots polysémiques du français: parallélismes lexicaux dans le français et le hongrois

Dans cet article, les auteurs traitent d'un domaine presque inconnu de l'enseignement du vocabulaire: de l'enseignement des mots polysémiques. L'essentiel de leur proposition, c'est de mettre les mots nouveaux - autant que c'est possible - toujours dans des micro-systèmes sémantiques, c'est-à-dire d'établir un rapport entre les significations différentes du mot; cela veut dire que la synonymie d'un mot peut être expliquée par la polysémie dans la langue A lorsqu'il y a synonymie entre les correspondants dans la langue B, par contre, le manque de synonymie indique l'homonymie /"homonymie lexicographique"/ dans l'autre langue. Polysémie et homonymie apparaissent donc de façon différente dans une présentation monolingue et dans une autre présentation bilingue. Dans ce dernier cas, les deux phénomènes sont séparables sur le plan synchronique.